

IRILIS INSTITUTE FOR
RITUAL AND
LITURGICAL
STUDIES

Yearbook

for Ritual and Liturgical
Studies

Volume 33 | 2017

INSTITUTE FOR RITUAL AND LITURGICAL STUDIES, AMSTERDAM

CENTRE FOR RELIGION AND HERITAGE, GRONINGEN

Yearbook for Ritual and Liturgical Studies

The Yearbook for Ritual and Liturgical Studies is an online journal that annually offers a forum for innovative, national and international research in the field of ritual and liturgical studies.

Editorial Board

Prof. dr. Marcel Barnard (editor in chief, Amsterdam/Stellenbosch), dr. Andrew Irving (Groningen), dr. Martin Hoondert (Tilburg), dr. Mirella Klomp (Amsterdam), dr. Mary E. McGann (Berkeley, CA), prof. dr. Paul Post (Tilburg), prof. dr. Thomas Quartier (Nijmegen/Leuven/Rome), prof. dr. Gerard Rouwhorst (Utrecht/Tilburg), prof. dr. Eric Venbrux (Nijmegen).

Advisory Board

Prof. dr. Sible de Blaauw (Nijmegen), prof. dr. Joris Geldhof (Leuven), prof. dr. Bert Groen (Graz), prof. dr. Benedikt Kranemann (Erfurt), dr. Jan Luth (Groningen), prof. dr. Peter Jan Margry (Amsterdam), prof. dr. Keith Pecklers (Rome/Boston), dr. Susan Roll (Ottawa), prof. dr. Martin Stringer (Swansea), prof. dr. Teresa Berger (New Haven, CT).

Submitting articles

You are kindly invited to submit a manuscript for publication in the online journal Yearbook for Ritual and Liturgical Studies by sending an email to irilis@pthu.nl.

Length

Articles should not normally exceed 8,000 words in length, including any notes, and should be submitted ready for publication. Illustrations (provided that they are free of rights) may separately be sent along. Summaries of dissertations (normally published in the language of the thesis) should not exceed 5,000 words. These should not contain any notes or illustrations.

Language

The Yearbook prefers receiving manuscripts written in English. You can also submit texts written in Afrikaans, Dutch, French or German. In case of an article written in a language other than the author's mother tongue, the text must be corrected at native speaker's level before submission. IRiLiS is not responsible for the quality of the correction, nor can cover its costs.

Stylesheet

When preparing your manuscript, please use the [style sheet](#) with editorial and bibliographical instructions.

Deadline and anonymizing your manuscript

The deadline for submissions is annually on May 1st. Manuscripts should be anonymized by the author prior to submission. If your submission is not anonymized, the editors will return it to you and request you to remove any identifying information.

Peer review

All submitted articles are subject to peer review. If a manuscript is not rejected when first received, it is sent out for review to (a minimum of) two peer reviewers who are part of the series' academic cadre of reviewers. Review by associate editors or staff may compliment this process. This is done according to a double-blinded review procedure, in which the reviewer's identities are withheld from the authors and vice versa. Once reviewers return their reports and recommendations, the editor-in-chief makes a decision (either on his own or in consultation with other editors) on whether to reject the manuscript (either outright or with encouragement to resubmit), to withhold judgment pending major or minor revisions, to accept it pending satisfactorily completed revisions, or to accept it as written. Once a manuscript that is not rejected has been revised satisfactorily, it will be accepted and put into the production process to be prepared for publication.

Editor Joyce Rondaij MA

ISSN 2589-3998

Design Yvonne Mathijsen

DOI 10.21827/5a2e41ccedc3e

Funeraire Cultuur en de Grenzen van de Secularisatie in Denemarken

Anne Kjærsgaard

Deze studie over de funeraire cultuur en de grenzen van de secularisatie in Denemarken vormt een reactie op het boek *Society without God* (Samenleving zonder God) van de Amerikaanse socioloog Phil Zuckerman. Zuckerman kwam op basis van vraaggesprekken tot de conclusie dat Denemarken een van de minst religieuze landen ter wereld is. Een zwaarwegend argument daarbij was dat zelfs de omgang met de dood gesecculariseerd zou zijn. Dat is echter een heikel punt, want doorgaans wordt juist het besef van de sterfelijkheid als een belangrijke bron van religie gezien. Zuckermans stellingname is aanvechtbaar, vooral omdat hij van het vooropgestelde idee uitgaat dat religie bestaat uit het onderschrijven van een bepaalde geloofsinhoud. Bovendien veronderstellen de aanhangers van het seculariseringsparadigma, onder wie Zuckerman, dat er momenteel slechts sprake kan zijn van een afname van religie.

Sociologe Grace Davie heeft de vraag opgeworpen of er in deze zienswijze en benadering geen religie buiten beschouwing (*'hidden from view'*) blijft. Denemarken is het toonbeeld van de zogenoemde Scandinavische paradox: een zeer geringe mate van openlijk beleden geloof en van kerkbezoek gaat hand in hand met een zeer grote mate van deelname aan kerkelijke overgangsrituelen (doop, belijdenis, huwelijk en begravenis) en officieel toebehoren tot de kerk. Derhalve heeft de idee van kerklidmaatschap zonder geloof (*'belonging without believing'*) postgevat.

Deze opvatting gaat echter voorbij aan de vraag op welke manier mensen religieus zijn. In deze dissertatie wordt vanuit het perspectief van geleefde religie geprobeerd om opnieuw te kijken naar religie in Denemarken, zelfs op plaatsen waar men die het minste zou verwachten. Mochten we in gedragingen rondom de dood religiositeit aantreffen, dan duidt dat op grenzen aan de secularisering. Denemarken is in dit opzicht een belangrijke testcase voor de seculariseringsthese. In het onderzoek is gebruik gemaakt van uiteenlopende bronnen. Bovendien strekt het zich uit van het macroniveau, in hoofdstuk 2, tot aan het microniveau, in hoofdstuk 5. Misschien zegt het laatste nog wel het meeste over hoe religie ervaren en beleefd wordt door mensen die geconfronteerd worden met de dood van een dierbare .

* A. Kjærsgaard: *Funerary Culture and the Limits of Secularization in Denmark*. Date of defence: November 17, 2017, Radboud University, Nijmegen, the Netherlands. Supervisor: prof. dr. P.J.A. Nissen, co-supervisor: dr. T. Quartier. E-mail: ak@cas.au.dk.

Hoofdstuk 2 gaat over de in de medische literatuur veronachtzaamde invloed van religie op beslissingen aan het sterfbed met betrekking tot orgaandonatie. De medicalisering van de dood geldt als een duidelijk teken van secularisatie, maar een vergelijking van orgaandonatie- en crematiecijfers tussen protestantse en katholieke landen toont onverwacht een grotere terughoudendheid om organen te doneren onder protestanten. Deze bevinding is niet zo vreemd als men zich realiseert dat de protestantse nabestaanden in tegenstelling tot katholieken, althans volgens hun eigen theologische traditie, niets meer voor de overledene (die immers een persoonlijke relatie met God heeft) kunnen doen. Als gevolg van zulke diepgewortelde religieuze overtuigingen ervaren de naaste familieleden, zelfs als zij niet meer praktiseren, het afscheid als definitief en kunnen zij in emotioneel opzicht moeilijker afstand doen van een dierbare. Deze onvermoede religieuze factor zou, als mijn gevolgtrekking inderdaad klopt, de moeite van verder empirisch onderzoek aangaande de concrete beslissingen aan het sterfbed zeker waard zijn.

Hoofdstuk 3 biedt een kritische beschouwing van Zuckermans studie die de impuls tot mijn onderzoek gaf. Deze literatuurstudie zet het werk af tegen de benaderingen van Meredith McGuire en Martin Stringer met betrekking tot geleefde religie. Juist praktijken rondom de dood die tot de geleefde religie behoren werpen de vraag op of de omgang met de dood wel zo gesecculariseerd is als Zuckerman beweert. Het pleit vanuit een verandering van perspectief voor een grotere waardering voor het religieus handelen in de studie van religie. Verder laat ik zien dat Tony Walters' modellen van de organisatie van uitvaarten verband houden met verschillende modellen van de welvaartstaat. Het uitgebreide noordse welvaartstaatmodel, dat geldt voor Denemarken, past bij het religieuze model.

Hoofdstuk 4 beschouwt niet-voorgeschreven religieuze praktijken op het kerkhof die in toenemende mate ingeperkt worden door schijnbaar gesecculariseerde, modernistische ontwerpen van graven en kerkhoven, alsook de regelgeving omtrent begraafplaatsen. De omarming van crematie door de kerk bood verdere mogelijkheden om kerkhoven te zuiveren van ongewenste religieuze praktijken en versterkte de handhaving van protestantse normen. Onder de dekmantel van esthetische overwegingen wordt, zoals conflicten laten zien, geleefde religie als in strijd met de spirituele ('gedematerialiseerde') opvatting van de officiële religie aan allerlei beperkingen onderworpen. Het uiterlijk van de kerkhoven materialiseert aldus een bepaalde vorm van religie met een bepaald begrip van materiële cultuur en troost. Het modernistische kerkhof is daarmee geen symbool van secularisatie of van het verdwijnen van officiële religie, maar toont aan dat de Lutherse kerk haar greep op de begraafplaats juist vergroot.

Hoofdstuk 5 concentreert zich op het ritueel van het grafbezoek als vorm van geleefde religie. Een uitgebreide en gedetailleerde casestudy volgt een rouwende familie gedurende langere tijd in haar communicatie met de overledene. Het graf wordt zorgvuldig ontworpen en dient als belangrijkste con-

tactpunt. Het kerkhof blijkt een plek te zijn om te delen en om te zorgen en kan daarmee beschouwd worden als vruchtbare grond voor geleefde religie. De relatie tussen de levenden en de doden wordt voorgesteld als wederkerig en aan de overledene worden bovenmenselijke krachten toegeschreven. De studie vertelt ook over de actieve rol van de grafbezoekers binnen de beperkingen van de officiële religie: het luthers zijn valt hier voor de betrokkenen samen met de uitvoering van religieuze praktijken die het dagelijkse leven met de overledene willen voortzetten.

Hoofdstuk 6 draait om praktijken met foto's en fotograferen bij graven. Vanuit vergelijkend perspectief poogt het licht te werpen op de protestantse verontwaardiging over foto's op grafstenen, die gezien worden als getuigend van slechte smaak (lees: bijgeloof). Niettemin is het maken van foto's van en bij graven een veel voorkomende praktijk in Denemarken. Deze foto's worden volop aangetroffen in fotoalbums en op gedenksites op internet. De grafstenen vormen een substituut voor de overledene. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de sociale tijd waarin de beëindiging van de individuele levensduur van ondergeschikt belang is, zolang de sociale dood maar tegengehouden of uitgesteld kan worden. In de hiermee verbonden praktijken gaat het om meer dan een herinnering, aangezien het voortleven van de gestorvene wordt benadrukt.

Als deze studie één ding heeft aangetoond, dan is het wel dat de vermeend areligieuze Denen weliswaar niet zo uitgesproken zijn over hun geloofsovertuigingen, maar dat ze in het aangezicht van de dood wel degelijk geleefde religie in de praktijk brengen.